

Πρόλογος

Ο ανά χείρας συλλογικός τόμος αποτελείται από τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν σε συνέδριο για τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση τις ημέρες της επετείου, στις 19 και 20 Μαρτίου 2021, με τη θεματική *«Η γένεση του ελληνικού συνταγματισμού. Η ελληνική συνταγματική ιστορία κατά τα επαναστατικά και μετεπαναστατικά χρόνια»*. Το συνέδριο διοργανώθηκε από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών με την υποστήριξη της Εθνικής Τράπεζας στο πλαίσιο της Πρωτοβουλίας 1821 κι έλαβε χώρα εξ ολοκλήρου διαδικτυακά λόγω περιορισμών που ίσχυαν για την αποφυγή εξάπλωσης της πανδημίας COVID-19.

Ο παρών συλλογικός τόμος, με τις επιμέρους θεματικές του, εκτείνεται στον πρώτο αιώνα του ελληνικού συνταγματισμού, τον 19ο αιώνα, καθώς αντικείμενο πραγμάτευσης αποτελούν τα συντάγματα του αγώνα, ένα τοπικό πολίτευμα, δηλαδή η καταστατική οργάνωση της Επτανήσου Πολιτείας, καθώς και τα δύο πρώτα συντάγματα του νέου κράτους, το Σύνταγμα του 1844 και αυτό του 1864, ενταγμένα στο ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής. Η συνολική θεώρηση του πρώτου αιώνα του ελληνικού συνταγματισμού επιβεβαιώνει την προσήλωση του νέου κράτους στις αρχές του νεοελληνικού Διαφωτισμού, την ελευθερία και την ισότητα, καθώς και τον πόθο για ολοένα μεγαλύτερη δημοκρατική συμμετοχή.

Η πρώτη ενότητα έχει τον τίτλο *«Οι απαρχές του συνταγματισμού (1821-1823). Τα Συντάγματα της Επιδάουρου (1822) και του Άστρους (1823)»*. Ο Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου θέτει το ιδεολογικό πλαίσιο των επαναστατικών συνταγμάτων και αναδεικνύει τη σημασία του Συντάγματος της Επιδάουρου ως *«πρώτης επίσημης ελληνικής συμβολής στον παγκόσμιο διάλογο για την ελευθερία»*. Ο Παπαγεωργίου μας διαφωτίζει σχετικά με τις απόψεις που διατύπωσαν δύο μεγάλοι διαφωτιστές, ο Αδαμάντιος Κοραΐς και ο Τζέρεμυ Μπένθαμ, για το Σύνταγμα αυτό και διαπιστώνουμε την εντυπωσιακή επικαιρότητα των απόψεών τους για σύγχρονους συνταγματικούς προβληματισμούς, όπως είναι για παράδειγμα η απονομή της ιδιότητας του πολίτη με κριτήρια δικαιοσύνης. Ο Αλέξανδρος Κεσσόπουλος πραγματεύεται το ζήτημα της κατοχύρωσης της ελευθερίας του τύπου στο Σύνταγμα του Άστρους και εντοπίζει τις επιρροές από τα σκανδιναβικά συντάγματα, ιδίως του

νορβηγικού Συντάγματος του 1814. Ακόμη μας πληροφορεί για την κατάσταση της ελευθερίας του τύπου την περίοδο 1824-1826, την έλλειψη λογοκρισίας, δηλαδή προληπτικού ελέγχου από τις αρχές, αλλά και περιπτώσεις δίωξης εκδοτών για δημοσιεύματα που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο τις σχέσεις των επαναστατημένων Ελλήνων με τις Μεγάλες Δυνάμεις.

Η δεύτερη ενότητα έχει τον τίτλο *«Η εξέλιξη της επαναστατικής συνταγματικής μας ιστορίας (1823-1827). Το Σύνταγμα της Τροιζήνας»*. Ο Κώστας Μαυριάς καταπιάνεται με τα συνταγματικά κείμενα των Ιονίων Νήσων, επισημαίνει τις ιστορικές ιδιαιτερότητες της Επτανήσου Πολιτείας, την κοινωνική διαστρωμάτωση που άφησε η ενετική κυριαρχία στην Επτάνησο και η οποία τη διαφοροποιούσε από τις κοινωνικές συνθήκες στο υπό σύσταση ελληνικό κράτος, φέρνοντάς την εγγύτερα στην υπόλοιπη Ευρώπη. Ωστόσο, και τα συντάγματα της Επτανήσου Πολιτείας, εισάγοντας θεσμούς αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, επέτρεψαν στους κατοίκους των Ιονίων Νήσων τη σύγκλιση προς τη διεκδίκηση μιας ελληνικής πολιτείας. Ο Προκόπιος Παυλόπουλος παρουσιάζει το παραγμένο χρονικό των εργασιών της Γ΄ Εθνοσυνέλευσης που οδήγησε στο Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος και εστιάζει στον φιλελεύθερο χαρακτήρα του Συντάγματος αυτού, το οποίο περιείχε τον πιο πλήρη κατάλογο ατομικών ελευθεριών από τα συντάγματα του αγώνα. Το Σύνταγμα αυτό μπορεί να μην εφαρμόστηκε, παραμένει ωστόσο ορόσημο στη συνταγματική μας ιστορία κυρίως λόγω των πρωτοποριακών του διατάξεων, ενώ ακόμη και σήμερα αποτελεί αντικείμενο εκτεταμένου επιστημονικού διαλόγου. Ο Νίκος Παπασπύρου ασχολείται με την οργάνωση των εξουσιών στο Σύνταγμα της Τροιζήνας και ιδίως με την εκτελεστική εξουσία, τον Πρόεδρο. Ενώ επισημαίνει την έλξη του Συντάγματος αυτού από το αμερικανικό πρότυπο, ταυτόχρονα αναδεικνύει την επιρροή του γαλλικού Συντάγματος του 1791 στον τρόπο οργάνωσης της εκτελεστικής εξουσίας. Με τη συμβολή του αυτή, ο Παπασπύρου αναδεικνύει τη σημασία του Συντάγματος της Τροιζήνας όχι μόνο στο πεδίο των ατομικών ελευθεριών, όπως συνήθως συμβαίνει, αλλά και στο οργανωτικό τμήμα του Συντάγματος.

Η τρίτη ενότητα φέρει τον τίτλο *«Τα “δύσκολα” συνταγματικά χρόνια (1827-1844). Το “Σύνταγμα-συνάλλαγμα” (1844)»*. Ο Σπύρος Βλαχόπουλος επισημαίνει τη σημασία του Συντάγματος του 1844, το οποίο,

αν και βρίσκεται «στη σκιά της συνταγματικής μας ιστορίας» λόγω του ότι συνιστά οπισθοδρόμηση σε σχέση με τα φιλελεύθερα και δημοκρατικά συντάγματα του αγώνα, δεν παύει να αποτελεί σταθμό στη συνταγματική μας ιστορία. Ο Βλαχόπουλος τονίζει ότι το Σύνταγμα του 1844, το πρώτο Σύνταγμα του νέου κράτους, επέτρεψε το πέρασμα από την απόλυτη στην περιορισμένη μοναρχία και πάντως η ακροτελεύτια διάταξή του αφιέρωσε την τήρηση του Συντάγματος στον πατριωτισμό των Ελλήνων, ενώ η θέση του σε ισχύ συνοδεύτηκε από την ψήφιση του πρωτοποριακού για την εποχή εκλογικού νόμου του 1844. Ο Διονύσης Φιλίππου εστιάζει στην κατοχύρωση των ατομικών ελευθεριών στο Σύνταγμα του 1844, επισημαίνει τη σημασία της κατοχύρωσης του απορρήτου των επιστολών, του ασύλου της κατοικίας, καθώς και της αρχής του φυσικού δικαστή και διαπιστώνει ότι πολλές ατομικές ελευθερίες εξακολουθούν να έχουν και σήμερα την αυτή διατύπωση, όπως και στο Σύνταγμα του 1844. Πρόκειται για μία πολύ σημαντική πτυχή, η οποία ακόμη και σήμερα παραγνωρίζεται λόγω του μοναρχικού χαρακτήρα του πολιτεύματος. Η Βασιλική Χρήστου καταπιάνεται με τον θεσμό της Γερουσίας στο Σύνταγμα του 1844, κι εξετάζει αφενός τους λόγους για τους οποίους αυτή εδραιώθηκε βάσει των πρακτικών της Εθνοσυνέλευσης, αφετέρου τον πολιτικό ρόλο που η Γερουσία ανέπτυξε στον σύντομο βίο της ως η μόνη επί της ουσίας αντιπολίτευση στο σύστημα εξουσίας του Όθωνα και των υπουργών του. Η μελέτη της Χρήστου μέσα από το παράδειγμα της Γερουσίας αναδεικνύει με ιδιαίτερη ενάργεια τη σημασία της συνταγματικής πραγματικότητας και τις «συνέχειες» και «ασυνέχειές» της με το συνταγματικό κείμενο.

Η τέταρτη ενότητα φέρει τον τίτλο «Από τη συνταγματική μοναρχία στη βασιλευομένη δημοκρατία (1844-1864). Το Σύνταγμα του 1864». Ο Γιάννης Δρόσος μάς θυμίζει το κείμενο του Αριστόβουλου Μάνεση «*Η δημοκρατική αρχή εις το Σύνταγμα του 1864*» κι επισημαίνει τη σημασία της κατοχύρωσης της δημοκρατικής αρχής και της καθολικής ψήφου στο Σύνταγμα αυτό, η οποία διαμόρφωσε και τη φύση της Βουλής, κατά τρόπον ώστε η τελευταία καλείται πλέον «να επιτυγχάνει έναν πολιτικό συμβιβασμό», «ένα σημείο ισορροπίας αντιρρόπων δυνάμεων και γνώμων», παρά αντιμετωπίζεται ως ο φορέας, ο οποίος «διαγιγνώσκει το ορθό». Ο Δρόσος φωτίζει ακόμη τη σημασία του καταλόγου των ελευθεριών και την εμπέδωσή τους στην πολιτική κουλτούρα της εποχής, αλλά και τις έντονες συζητήσεις στην Εθνοσυνέλευση γύρω από το πρόσωπο του νέου μονάρχη. Ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου

τοποθετεί το Σύνταγμα του 1864, και ιδίως το ζήτημα της καθολικής ψήφου, στα ιστορικά συμφραζόμενα της υπόλοιπης Ευρώπης με τις ζυμώσεις που έχουν προκαλέσει οι επαναστάσεις του 1848 στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Ιταλία και στην Αυστροουγγαρία, αλλά και οι μεταρρυθμιστικοί της ψήφου νόμοι του 1832 και του 1867 στη Βρετανία. Στο πλαίσιο αυτό επισημαίνεται ο πρωτοποριακός χαρακτήρας του Συντάγματος του 1864, όπως εκφράζεται μέσα από την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, το τεκμήριο αρμοδιότητας υπέρ της Βουλής, την κατάργηση της Γερουσίας, καθώς και την καθολική ψήφο. Ο Αντώνης Κλάψης πραγματεύεται τις διεργασίες που οδήγησαν στο νέο Σύνταγμα: από το «*ανώφελο δημοψήφισμα*» για τον Αλφρέδο, την ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα έως την άφιξη του Γεωργίου το 1863 «*ως συνταγματικού βασιλιά, αλλά δίχως πραγματικό Σύνταγμα*». Στη συνέχεια, ο Κλάψης αναλύει ένα κομβικό θέμα, το οποίο θα συνεχίσει να κυριαρχεί, με τις αυτονόητες διαφοροποιήσεις της εκάστοτε ιστορικής συγκυρίας, στην ελληνική συνταγματική ιστορία μέχρι τη Μεταπολίτευση: το ζήτημα της συνύπαρξης της δημοκρατικής αρχής και του μονάρχη στο ίδιο το κείμενο του Συντάγματος του 1864. Ο Μανόλης Κούμας εστιάζει επίσης στην αρχή της καθολικής ψηφοφορίας στο Σύνταγμα του 1864 και μας διαφωτίζει για τη δημόσια συζήτηση γύρω από το ζήτημα αυτό, για τους υποστηρικτές και τους πολέμιους της συνταγματικής κατοχύρωσης της καθολικής ψήφου. Αξιοσημείωτη είναι η επισήμανση της δυσπιστίας προς την καθολική ψηφοφορία υπό το φως των εμπειριών της εποχής του Όθωνα και των κινδύνων ως προς την αποτύπωση της γνησιότητας της λαϊκής βούλησης.

Ο Χαράλαμπος Κύρκος εξάγει τα συμπεράσματα του συνεδρίου, τονίζοντας ότι στο ιστορικό πλαίσιο του 19ου αιώνα «*η εθνική ελευθερία ως πολιτικό και κοινωνικό αίτημα συνυφαινόταν με την αντιαπολυταρχική ιδεολογία, επιδιώκοντας την πολιτική ελευθερία*». Μέσα από τη συνθετική ανάλυση του Κύρκου αναδεικνύεται και η «προστιθέμενη αξία» του συνεδρίου: η προσπάθεια σύνδεσης των συνταγματικών κειμένων και αντιλήψεων των επαναστατημένων Ελλήνων με τα πρώτα συνταγματικά βήματα του νέου ελληνικού κράτους.

Εν τέλει, με την ευκαιρία των 200 χρόνων από την Ελληνική Επανάσταση αναζωογονήθηκε το ενδιαφέρον για τη μελέτη της συνταγματικής και πολιτικής μας ιστορίας συνολικά. Με αφορμή την επέτειο στοχαστήκαμε πάνω στην πολιτειακή ταυτότητα της σύγχρονης πολιτείας

ως φιλελεύθερης δημοκρατίας, τον αδιαπραγμάτευτο πυρήνα του ελληνικού συνταγματισμού.

Οι επιμελητές

Σπύρος Βλαχόπουλος / Βασιλική Χρήστου / Μανόλης Κούμας